

SZEMLE

LÓVEI PÁL: PORFÍR, KŐ, MÁRVÁNY. KŐANYAGOK, KŐFARAGÓK,
KŐBERAKÁSOK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON. I–II.
(MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. ÉRTEKEZÉSEK)
BTK TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI INTÉZET,
BUDAPEST 2021, 632 OLDAL, ILLUSZTRÁLT

Lóvei Pál szakmánkban merőben szokatlan könyvet tett le az asztalra. A művészettörténeszeket inkább a műalkotások foglalkoztatják, sokkal kevésbé az az anyag, amiből készülnek. Leginkább művészekről és műalkotásokról szoktak könyvet vagy cikket írni, egy időben vagy földrajzilag meghatározott egységről, például egy korszakról, illetőleg egy ország vagy egy város művészetéről, továbbá tematikusan összetartozó művekről; másfelé inkább csak különleges szempontból, leggyakrabban pedagógiai megfontolásokból vagy egy évforduló alkalmából kerül sor. Lóvei azonban az alkotások egy csoportjának anyagát választotta szempontnak, a követ és annak különböző fajtáit, mégpedig a kémia és kőzettan tudományát is igénybe véve.¹ Fontos célként tűzte maga elé a különböző kőanyagok bánya- és piackörzetének megvizsgálását, ezzel pedig a kereskedelem, általánosabban a gazdaságtörténet területére is átlépett. Szokatlanságát, a művészettörténeten kívül a történelemhez illeszkedését jól mutatja, hogy a „Magyar történelmi emlékek” című sorozatban jelent meg.²

A szerző egy korábbi írásában kötetének törekvéseit már programként is megfogalmazta,³ hiszen nem kevesebb, mint negyven éve foglalkozik ezzel a kérdéssel, néha anyaggyűjtés-szerűen, legtöbbször különféle idetartozó részletkérdések egyenkénti megvilágításával. Ez hosszú idő, és természetesen sok megfigyelést, megállapítást, tehát ugyancsak sok publikációt eredményezett. (Az irodalomjegyzékben hetvenöt idetartozó írása sorakozik, ezen kívül még majdnem egy tucat található, ahol társszerző.) A most megjelent könyv mindenek az összefoglalása, így sok előzőleg leírtat kellett ismételnie, olykor szó szerint. Rendkívül jelentős, hogy a különböző tanulmányokban szétszórta megállapítások itt együtt, megfelelő léptékben és összefü-

gésben kínálják magukat. Kutatási módszerének nagy értéke, hogy számos okleveles említést vizsgált meg (és idéz könyvében) épen vagy csak töredékeiben ránk maradt emlékekről, sőt megsemmisültekről, továbbá a bányászással, szállítással és a mesterekkel kapcsolatosan – többet, mint a magyar művészettörténeszek általában.

A könyvnek a középkori Magyarország többé-kevésbé bármilyen kőfaragó által megmunkált darabja tárgya. „Többé-kevésbé”, mert ugyan a csak éppen, kváderszerűen faragott építő kövekkel szinte egyáltalán nem foglalkozik (leginkább a 69–71. oldalon – Ják, Garamszentbenedek stb.), szentség-házakkal, falakba beépített oltáriszentség-fülkékkel sem nagyon (pedig azok igényes kőfaragómunkák), oszlopokkal, oszloptöredékekkel inkább, falakat fedő díszburkolattal feltétlenül; legfőbb figyelmét azonban a sírkövekre fordítja. Ha az egyes kérdésekre szánt oldal-számokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy ez bizony sírkövekről szóló könyv. Az emlékek között eredeti méretű, ép lapoktól kezdve egészen kisméretű töredékek is vannak, nemcsak figurális vagy ornamentális faragványok, de akár felirat nélküliek. Jelentékeny részük ásatások útján került a kutatók szeme elé, ám a szerző által vizsgált anyag saját becslése szerint így is csupán az egykori mennyiség elenyésző töredéke, 1–2%-a (218. old.). Az egykori teljesség megközelítésének érdekében tett igyekezetét mutatja Alsáni János pohárnokmester sírkövének esete. Ezt a törökök a Balkánra hurcolták és utóbb nyoma veszett, csak egy 1550-es években Konstantinápolyba tartó német követ leírásából ismerjük legalább a rávéssett szöveget és az egykori ábrázolás jellegét (182. old.).

Hangsúlyosan ír az emlékek között a legrangosabbakról, a fehérvári királysírokról. Gondosan mérlegeli, hogy melyik töredék tartozhat Károly

Róbertéhez, Nagy Lajoséhoz, vagy a gyerekkorában elhunyt Katalin hercegnőéhez. Egyik sírkő-töredéken (óvatosan, de egyértelműen Nagy Lajosra gondol) olvasható „INGOT” betűket egy uralkodói jelmondat szókezdetének véli (151. old.). Néhány ezekhez tartozó kő összeilleszthető voltát is felismeri, egy tenyérnyínel nem nagyobb darabról történetesen azt, hogy egy szarkofágfedél saroktöredéke, formájából pedig arra következtetett, hogy oszlopokkal tartott baldachint kellett hordozzon: ez nagyon jelentős felfedezése. (A Nagy Lajos-sírt egy esztergomi töredék hasonlóságát felismerve akár korábbra is datálná, de óvatosan, csupán „jelentős mérvű valószínűséggel” teszi, 157. old., az esztergomi is inkább későbbi.) Bár az Anjouk nagy súlyt helyeztek arra, hogy az Árpád-dinasztia jogos folytatóinak látsszanak, ennek a baldachinos típusnak a szerző nem látja előzményét Magyarországon, Károly Róbert és Nagy Lajos itt a dinasztia nápolyi és francia rokonságának temetkezéseit követte. Lajos király minden bizonnyal a fehérváriak hasonlóságára rendelte meg III. Kázmér krakkói síremlékét. Lővei erre hivatkozva tesz javaslatokat a fehérvári síremlékek eredeti állapotára, az újabb leletek közül egyik, számárhátív előtt ülő figura tartásával egy gótikus szarkofág létét bizonyítja, minthogy annak oldallapján lehet szükség ilyen megoldásra, ugyanúgy, mint Krakkóban (148–156. old.). Gerhard Schmidt egyébként reimsi indítékokat vett észre Kázmér király síremlékén, ez is nápolyi vagy francia példák követésére utal (157. old.).⁴

Lővei persze művészettörténész, és ha nem is tudta mindegyik sírkövet rangos művészeti alkotásként tárgyalni, de szemmel láthatólag több figyelmet fordított a nívósabb darabokra. Gondosan, alaposan nézegeti őket, főként a figurálisakat, olyan finomságokra figyel fel a műhely-hasonlóságok felismerése érdekében, amelyek ritkák a magyar középkorral kapcsolatos cikkekben, a síremlékekkel kapcsolatban is. (Alighanem az elemezhető formák iránti érdeklődése a magyarázata annak, hogy nem említi azokat a selmebányi sírköveket, amelyeket néhány évvel ezelőtt tárgyalt, egyikük szövegében még egy Clairvaux-i Szent Bernáttól való idézet is talált.⁵) Ha valamelyiken ezt megkönnyítő emberi alak nincs, csak címer van, akkor azt vizsgálja, hogy annak kifaragása eléggé érzékletes-e, hogy akárcsak lényegtelen apróságokból, a redők mélységéből, a vonalritmusokból, az alapsíkból való kiemelkedésből a faragó sajátosságaira, az árulkodó műhely-összefüggésekre következtethessen.

A szerző legjelentősebb, egyértelműen sikeres műhely-konstrukciója már több évtizedes, először az 1987-es Zsigmond-katalógusban állította fel. Főleg

stiláris összefüggések megfigyelésével és a lelőhelyek összefüggéseiből olvasva sikerült egyes alkotások összetartozását felismerni, és a legjelentősebb, Stiborici (II.) Stibor viszonylag épen kiásott sírköve köré csoportosítani (166–190. old.). Itt az ezzel kapcsolatos vizsgálatainak történetét nyújtja, *Egy szobrász-kőfaragó személyiség „születése”* fejezetcímmel: nyomon követhetjük, hogyan kerekedett ki a kép egy városi polgárról, aki mint vállalkozó alkalmanként a királyi udvarnak is rendelkezésére állott. A szerzőnek a továbbiakban sikerült bővíteni a műhelyhez köthető alkotások számát, néha kevésbé szembetűnő apróságok megfigyelésével, például rámutatva a betűk kifaragásának drágább, de mutatósabb megoldására, a bevésés helyett a plasztikusan megformázott, „kiugratott” vésésére. Közöttük sok a rangos, elsőrendű, de van kevésbé jelentős, általában kicsiny méretű, néha töredék darab, mint minden műhely emlékei között; a hazai művészet súlyosan megtizedelt voltát ismerve azonban egy ilyen oeuvre összeállítása, majd akár töredékekkel való gazdagítása is rendkívüli elismerést érdemlő eredmény. Fokozhatja elismerésünket, hogy a műhelyen belül műhelyvezetői/tulajdonosi (nemzedéki?) váltást is képes ki mutatni a hullámzó feliratszalagok megfigyelésével; ezek segítségével pedig a budai műhelytől távolra került faragványokat is ide tud kötni, mint a visegrádi oroszlános kutat vagy a vajdahunyadi nagyterem pilléreit. Ezeknek a pilléreknek a felső részére helyezett szokatlan vaspántok magyarázatát is megadja: Hunyadi rangjához illő geressei követ rendelt, de az ott kinyerhető, agyagértől mentes, így elég tömör lapok általában 25 centiméternél nem voltak vastagabbak, ha egy ilyen pillér (fölről terhelve!) megreped, az a terem beomlásával fenyegetett volna. Amikor keresztes medencét faragnak geressei márványból, az is feltűnően lapos szokott lenni (195, 205, 227. old.).⁶

Igyekszik még az országhatáron túl megőrződött emlékeket is idekötni, így kettőt Sziléziából, amelyeknek formavilága teljesen idegen azon a vidéken. Nehezíti a feladatot, hogy ezek már csak rajzok nyomán készült litoráfián őrződtek meg. (Az egyik Gotsche Schoff lovag Cieplicében felállított tumbájának fedőlapja volt, a másik Konrad von Nimpsché Świdnicában.) Ha tudnánk, hogy geressei márványból készültek, akkor biztosak lehetnénk a műhely-összefüggésben, de stílusuk, a betűtípusok, sőt egyikük páncélján a sárkányrend jelvénye – amit lengyel ismertetője félreismer – így is komoly érv az idetartozás mellett. Hasonló érv egy Sziléziában nem használatos, de a „Stibor-mester” műhelyében gyakori epigráfiai sajátosság, az „m” betűnek a szokásostól eltérő írása. Lővei gondosan végigjárta a két elhunyt életútját, mindenáron keresve, mikor és hol kerülhettek Zsigmonddal vagy

legalábbis Magyarországgal olyan kapcsolatba, ami ezeket a megbízásokat indokolja (180, 187–189. old.). A stílár és egyéb összefüggések gondos, sőt aggályos mérlegelésére jellemző a szőlősgyöröki vörösmárvány sírkő elemzése, amit az ábrák és címerek alapján idegennek, talán osztráknak lát, az indaornamentika és a betűk alapján viszont a Stibor műhelyhez illeszthetőnek – ám a kérdés eldöntése elől elzárkózik (183–184. old.). A műhely szerényebb igényű későbbi alkotásait is számba véve feltételezi, hogy akár a Mohács utáni összeomlásig tevékenykedhetett, és megkísérli a helyét a budai Várhegy északi részére, leginkább a lejtőre lokalizálni (201–205. old.).

Sokat foglalkozik a sírkövekről író magyar művészettörténészek által eddig ritkábban vizsgált külföldi hatásokkal, esetleg iskola-összefüggésekkel, magától értetődően első sorban az anyag hasonlósága miatt szempontjából olyan jelentős salzburgiakkal, kicsit általánosítva a „salzburgi-passaui sírkőfaragási gyakorlattal”. Hogy rangos példát említsek, ide sorolta az egyébként is nyugati orientációjú Szentgyörgyi és Bazini grófok Bazinban, Pozsonyszentgyörgyön és Máriavölgyben fennmaradt sírlapjait a 15. század második feléből (224–226. old.).

A teljességet megcélózva és azt feltételezhetően el is érve közli az egyes sírmlékek korai, lehetőleg középkori, de legalábbis a 19. századi tudományos feldolgozásokat megelőző említéseit. Néha sikerül idézni a kivitelezést megelőző végrendeletekből, esetleg más, olyan írásokból, ahol ezek költségére van utalás (281–288. old.). Még arra is hoz példát, hogy „porfir”-t írnak a „márvány” helyett (134. old.). Szóba hozza a szóhasználatnak a középkorban is előforduló pontatlanságát, például az említett királysírokat és a szepeshelyi Szapolyai-sírmlékeket annak idején ismételten márványnak írták, de a salzburgi követ az ottani források ugyancsak gyakran említették *marmor rubeum*-nak (100–102. old.); 16. századi példákat említ lengyel szövegekből, ahol ezt poznaui és krakkói munkákról olvashatjuk (86. old.). A könyv egyik fejezetének címe így szól: „Márvány vagy mészkő – közbeszéd versus geológia,” és ebben ad egy akkurátus definíciót: „A vörös márvány nem átalakult (metamorf) karbonátos kőzet, vagyis márvány, hanem zömében finom mészsizapból álló, különféle ősmaradványokat tartalmazó, tengeri üledékes kőzet, a földtörténet alsó és középső jura időszakában keletkezett vörös mészkő.” A fentieket azonban csupán a jó rend kedvéért szögezi le, tudomásul veszi, hogy a közbeszéd a modern kőzettani meghatározást általában nem követi, sőt ő maga is alkalmazkodik az általános szóhasználatához. (Ez a pongyola szóhasználat elmondható a hozzánk legközelebb eső, a magyar

terminológiára mindig nagy hatással lévő német gyakorlatról, a mairól és a középkori oklevelekben, szerződés-szövegekben használt fordulatokra egyaránt. Egyébként az angolok a purbecki, a franciák vagy belgák a tournai-i követ ugyanúgy sűrűn nevezik márványnak, a téves szóhasználat forrása minden alkalommal a finom csiszolhatóság.)

A vörös márvány az Árpád-kor végén, az 1270-es évektől háttérbe szorul, majd az Anjou-korban használják újra. Előbb királyok, főurak, pannonhalmi apátok sírlapjának köve, de már 1370 körül előfordul polgáremlékek sírján, a bányák török kézre kerüléséig, a 16. század közepéig. A középkor utolsó két századában már semmiféle rangjelző szerepe sincs; Pozsonytól Nagyszebenig, Lőcsétől Újlakig rangos és kevésbé rangos személyeknek állíthatnak emléket geressei márványból. A 15. század végétől a sírkövek esetében ezzel párhuzamosan már használatban van a Buda környéki márga, amiről jóval kevesebbszer esik szó a könyvben, mint a valóban nagyobb elterjedtségnek örvendő geressei kőről.

Különösen a román korban gyakori volt az ókoról megmaradt szép kövek, gyakran sírkövek átfaragása, amelyeket egyes pannóniai városok akkor még nagy számban a felszínen lévő romjai között találtak. Mindez nem csak a Dunántúlra érvényes, Kalocsa és Dombó arra példa, hogy ez az igény a folyam másik oldalán is megnyilvánult, nekik távolabbról kellett ókori márványt vagy ahhoz hasonló szép mészkövet beszerezni. Erdélyben – ahol a római kövek néhol szintén könnyen hozzáférhetőek voltak – egész templomok épültek ilyenekből, mint a Hátszegi Domsus (36. old.). Nem szokás számon tartani, de a szentkirályi timpanon is az átfaragott római kövek közé tartozik (25. old.), és valószínű, hogy a tihanyi altemplomban látható sírkő is (50–51. old.). A 17–33. oldalon meglepően sok, a középkorban átdolgozott, néhol spoliumként jól láthatóan befalazott követ sorol fel. Számos fejtörést okozott már a feldebrői altemplom középső oszlopa, amelyet a többieknél nagyobb mérete miatt egy gödörbe állítottak: talán ez is római eredetű (36. old.). Az ókori kövek átfaragás után is felismerhető felhasználásának parádés példája a Szent István-szarkofág, melyről Lővei frappánsan írja, hogy „több mint kétszáz éves kutatástörténete... mutatja a kőfaragványok vizsgálatának minden szépségét, nehézségét, buktatóját”. Részletesen tájékoztat datálásának ingadozásairól, valamint arról is, milyen más halottak nevéhez kötötték az évtizedek során (51–53. old.). Az ókori és román stílusú faragványok elkülönítése egyébként nem megy mindig könnyen, a 15. század végétől pedig az olasz mesterek vagy magyar követőik vésőjének nyomáról oszlanak meg a vélemények (45–49. old.). A humanis-

ták szemével a köveknél nagyobb jelentőségű lett a rajtuk megőrzött felirat. Bartolomeo Fonzio feljegyzése tanúsítja, hogy milyen érdeklődést váltott ki 1489-ben egy Erdélyből (Daciából!) ilyen köveket szállító hajó megérkezése Budán (30. old.).

A gerecsei kő bányászata a 12. század második felében indul meg, ezt előmozdíthatta III. Béla, aki a Bizáncban látott porfir épületburkolatokra emlékezve nyilván szívesen vette, hogy ugyanazt a hatást fel lehetett kelteni egy hazai kővel. Így született meg – Lővei szép kifejezése szerint – a „bíbor Esztergom”. A legnagyobb bíbor felület a Szent Adalbert-székesegyház falainak vörös márvány burkolata volt, amire csak nemrég lett figyelmes a kutatás (maga Lővei volt, aki legelőször gondolt erre), és még nem világos, a teljes belsőnek mekkora hányadát borította. Ehhez illeszkedett a Porta speciosa, ennek bizonyos nyomait mutatja továbbá a palotakápolna és a „Vitéz János-terme” szomszédságában található helyiség (128–130. old.). A királyi és érseki székhely példája messze sugárzott, amint a kalocsai székesegyház díszes kapujának emlékét egyedül őrző királyfej, a pannonhalmi Porta speciosa, továbbá az altemplom bizonyos kisebb részletei, sőt a klosterneuburgi Capella speciosa belsejének (geológiai vizsgálatok szerint ugyancsak a Gerecséből származó) burkolata tanúsítja (131–132, 138, 220–221. old.). Ez mind a fal borítása, Magyarországon később is csak ritkán volt szokás a gerecsei márványt gótikus építészeti elemekhez felhasználni, Ausztriában, Salzburg vidékén az ottani azonban igen, legalábbis templomkapuk, oszlopok és hasonló épületrészek esetében (308. old.). A Bakócz-kápolna színének kiválasztásával kapcsolatban Lővei csatlakozik azokhoz, akik a belsőt a székesegyház vörös márványához illeszkedőnek tartják. Ezzel ellentmond a csak a reneszánsz hatásokat hangoztatóknak – márpedig idáig kizárólag az ő véleményükkel találkozhattunk –, arra hivatkozva, hogy bár a formavilág valóban olasz eredetű, de Itáliában sehol sem találjuk a belsőnek ezt a vörösmárvány pompáját (134–135. old.). Bronz síremlékekről Magyarországon nem tudunk, márványba illesztett színes pasztákról, apróbb fém elemekből, főleg betűkből és a síremlék egyes részleteit, például betűit kiemelő festésből a szerző sokat felsorolt, itt kivételesen néhány középkor utáni példát is felhoz; közülük legpompásabb a Bakócz-kápolna felirata (296–309. old.). Ír különböző színű kövekkel díszített pompás belső terekről (Magdeburg, Karlstein), ezeknél kevésbé igényes színeskő-berakásokról, a kozmata mesterek anyaghasználatának halvány utánzásai közül is említ néhányat, sőt még arra is hoz példát, hogy a márvány vagy színes kő hogyan jelenik meg freskókon, táblaképeken (110, 294, 313–317. old.).

Betűhíven szokta közölni a sírkövekre rávéssett feliratot, néha le is fordítja, ha töredékes – például olyankor, amikor maga a kő is az –, akkor kiegészíti. Már a kisilabizálás is jelenthet nehezen megoldható feladatot, akár a használt betűtípus, akár a rövidítések, sőt a nem egészen szabályszerű latinság miatt (256. old.). Gondossága odáig megy, hogy még a síkövekre, kőbányákra vonatkozó oklevél-szövegekben félreérthető passzusok korrigálásával is segíteni akarja az olvasót a helyes értelmezésben. Latinul tudó művészettörténész van ugyan néhány, de középkori epigráfiai tudása, a rengeteg gótikus minuszcula elolvasása révén Lővei bizony kiemelkedik a mezőnyből. (Takács Imrét kell mellétek okvetlenül említeni, és a későbbi, 1500 körüli majd utána következő időszakra Mikó Árpádot.) Több esetben az évszám befejezetlenségével azt tudja bizonyítani, hogy a sírlap még a megrendelő életében készült el. Még arra is rászánja magát, hogy egyes betűformák, írás-sajátosságok alapján eddigi datálásokat megváltoztasson, vagy hogy bizonyos daraboknak egy meghatározott műhelyhez tartozását valószínűsítse (94, 191. old.). Egy vitatott olvasat egymás utáni említéseit nyomon kísérve téves következtetéseket tud leleplezni (161. old.). Egy másik esetben a betűk kitűnő minőségű rajzával bizonyítja, hogy a szóban forgó faragvány a „Stibor-mester” műhelyéből való (183. old.). Aggályosan számba veszi, mikor vannak a betűk a kerten és mikor mondatszsalagon, mikor bevésették és mikor kiemelkedők: a magasabb tiszteletdíjjal járó utóbbiak érvül szolgálnak a vezető műhelyhez való tartozásra. A feliratok néhány nyugat-magyarországi polgári sírkő német szövegétől eltekintve (és két budait sem számítva, 151. old.) mindenhol latinok, még Kassán és az erdélyi száz városokban is, ahol pedig a városok főleg német nyelven adták ki okleveleiket. Egyetlen kivétel egy szakolcai darab, amelyik morva kapcsolatoknak köszönhetően cseh nyelvű (231–244. old.). A nyugati határszélen találhatók többsége (bár nem minden darab) már Ausztriából származik, mintha a nyelvi határ és a Gerece versus Salzburg vonal is egybeesnék (220–246. old.).

Most térjünk át a művészettörténeti vonatkozású megállapításokról az inkább történetinek, gazdaságtörténetinek mondhatókra. A szerző igyekszik a középkorban működő kőfejtőket számba venni – ténylegesen ezekre vonatkozó okleveles említést nagyon keveset talált –, kitér a helyben folyó kőfaragó munkákra, az azokhoz használt szerszámokra. Jeles történészek, Szűcs Jenő és Kubinyi András megállapításait felhasználva a városokéhoz hasonló közelebbi, ill. távolabbi, egy körülbelül 10–15, egy 50–60 és egy 150–170 kilométer átmérőjű piackörze-

tet állapít meg, bár ezek országosan teljes összeállítására a helyzetet még nem látja elég érettnek (67–68. old.)⁷. „Országos jelentőségű” kőnek nevezi a gerescei vörösmárványt és a Buda környéki márgát, az előbbi számos határainkon túli felhasználását sem hagyva ki, porfir-szépségű tömör vörös színe messze földön kíváncsú anyaggá tette (81–91. old.).

Szintén gazdaságtörténetinek mondható a kőanyagok szállítása, más szóval távolsági kereskedelme. Impozáns irodalmi adatmennyiség mozgatójával mutatja ennek különböző példáit Európa nagy részéről, néhány esetet még arról is, hogyan sikerült az Alpok képezte akadályt leküzdeni (105–125. old.). Magyarország forrásainak szegényessége miatt a levéltári adatok csak csekély szerepet kapnak; azt világossá teszi számunkra, hogy az Angliában virágzó alabástrom-bányászat termékeinek számos országot elérő exportjából a mi területünk kimaradt (117. old.). Márvány behozataláról azonban hoz példákat, így ebből készülhetett az az elveszett ovális lap, amelyből a pilisszentkereszti lovagi sírkövön az arc finomabb formáit kifaragták (112. old.), vagy az esztergomi Porta speciosa ábrázolásán látható tíz egyforma fehér oszlop (95. old.). Több tucat helynél képes kimutatni, milyen távolságból és milyen áron szállították a terméket, például azért van Erdélyben kevés vörösmárvány, mert drága volt Gerecséből odáig eljuttatni a követ. A középkorra is visszavetíthetőnek tartja azt az I. Rákóczi György és fia gyulafehérvári síremlékeire vonatkozó adatot, mely szerint a kőanyagot télen hozták be lengyel földről, hogy minél keményebbek legyenek az utak (88–90. old.).

Meglepő információ, hogy a Kassa környéki kőanyagok megfaragva piacképesek voltak a nem éppen közeli Bártfán (72–73. old.). Felhívja a figyelmet olyan esetekre, amikor az olcsó vízi úttal nem rendelkező, de nagy építkezést (székesegyház) vállaló püspökségek, mint Eger, miként igyekeznek a közelben saját kőbányát találni; a gyulafehérvári székesegyház esetében az annak idején használt kőfejtőt meg tudta nevezni (73. old.). A jáki műhely Isten báránya-domborműveit nem kis távolságra elszállították, hogy falusi téglatemplomok kapui fölé beillesse (265. old.). A korszak végének forrásaiban egy rokon téma bukkan fel, a sokáig szintén kőből faragott ágyúgolyó, hiszen annak az anyagát is ki kellett bányászni, majd valahova eljuttatni; tudott egy-két oklevélbeli említést találni ennek a nagyon speciális termék fuvarozásának a kifizetésére is (80–81. old.).

Történészként is tájékozottnak kellett lennie: előfordul, hogy sírkövek megrendelőinek kilétét megállapítva volt képes datálási, szállítási és hasonló kérdéseket megválaszolni. (Egészen apró

részleteket is tud, melyik királysírt mikor törték fel 153. old.). Olyan eredményeire gondolhatunk, mint a „[k]amerher[r]” feliratú síremléken az elhunyt posztókereskedő voltának kimutatása, vagy egy „heinricus pauher” síremlékével kapcsolatban az elhunyt személye körüli kombinációk közti rendteremtés (173–174. és 160–161. old.). Hasonló egy nagyváradi sírkő alá temetett Margit asszony kilétének nyomozása (184–185. old.) vagy egy oroszlanos töredék egykori megrendelőjének megnevezése a vránai perjelek között (198–199. old.). Ehhez járul heraldikai jártassága, nem annyira a 15. század elejétől a pompás, kétméteres főúri címeres sírlapok, inkább a kisebb, töredékes példányok egyértelmű felismerése, meghatározása esetében.⁸

A műhelyekről és vezetőik nevére kevés levéltári adatot tudott összegyűjteni, néhány sírfelirat és egy-két önarckép őrzi emléküket. A kevés magyarországi adat gondos összegyűjtése után – pedig ide más művészeti ágakat is besorolt, például a Johannes Aquila köré csoportosult freskófestőket, sőt a corvinákat készítő miniátorokat is (307–308. old.) – irigylésre méltó kontraszt az összeírt nyugat-európai példák bősége, pedig a felsorolás igazán nem törekedett teljességre; Skandinávia és a mediterrán félszigetek kivételével Nyugat- és Közép-Európa egész területéről áradnak a példák (265–281. old.). Szó esik a közösségen belüli munkamegosztásról. Az eddig is elfogadott esztergomi, visegrádi és budai mellett feltételez egy a gerescei bánya mellett működő műhelyt, a pestiben kevésbé biztos. A budaiak közül kiiktatja a domonkos kolostor – korábban gyakran emlegetett – saját műhelyét, de nagy elismeréssel szól a budaszentlőrinci pálos kolostor Dénes nevű faragójáról, aki maga is szerzetes volt (68, 251, 553 skk.). A legfontosabb budai együttesről, a „Stibor síremlék mestere” által vezetettől fentebb bővebben esett szó. A szerző művészettörténész, de egy sírlap előkerülésének körülményeit – vagy az azt rögzítő jegyzőkönyv részleteit – olyan alaposan vizsgálja végig, mintha régész volna. Így például több helyen faragási kőhulladékkal, a talaj kőporral való másként megmagyarázhatatlan átítatottságával bizonyítja kisebb-nagyobb sírkőfaragó együttesek tevékenységét, és befejezetlen, de ennek ellenére használt sírlapokról is tudósít (83, 252–254, 258, 296. old.).

Az utószóban – kedves címe: „Élő márvány” – arról ír, hogy ezek a kövek milyen sokszor elevennek tűntek a kortársak számára, hogy a sírlapok alatt nyugvó elhunytak „az egyházi liturgiában való részvételük útján szerves kapcsolatban maradtak a hátramaradottakkal”. Szép befejezése ez a tudatunkban mégiscsak halottnak érzett kövekről szóló könyvnek.

Kő, kő, kő... A faraghatatlan csatári kőtől a durva homokkővön át a ragyogó, márványsimára csiszolható gercseig. Mi minden készül belőlük, az egyszerű építőkőtől kezdve az oszlopig, a kőberakásig és a könyv főszereplőjéig, a sírkőig. És mi a végére érve mennyi mindent megtudhattunk róluk! A szerző nyugodt lehet, teljesült az a vágya, amit az első kötet utolsó szavaival vallott be: „Remélem, hogy ebben a könyvben – bármennyire is tudományos objektivitásra törekedtem benne – sikerült valamit megmutatni ebből a [ti. a kövekhez fűződő] személyes kapcsolatból is.”

A recenzens pedig bízik benne, hogy a könyv mindenre kiterjedő gondosságának elemzésével el tudta hitetni az olvasóval: Lővei Pálnak sikerült a középkori Magyarország sírköveiről egy olyan alpművet létrehoznia, amelyet az utókor a szerző vezetéknevével fog majd emlegetni. Úgy, mint amikor azt mondjuk: „a Zádor-Rados”, „a Pigler-katalógus”, „a Thieme-Becker”.

VÉGH János

ELKH BTK Művészettörténeti Intézet,
Magyarország – jns.vgh@gmail.com

JEGYZETEK

¹ Marosi Ernő egy cikkében (Márvány, homokkő, interdiszciplinaritás. In: Interdiszciplinaritás. Archaeometria, régészeti és művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Ridovics Anna – Bajnóczi Bernadett – Dági Marianna – Lővei Pál. Magyar Nemzeti Múzeum – Szépművészeti Múzeum, Budapest 2017, 87–98.) érdekesen írja le, hogyan kezdik észrevenni a magyar középkorkutatók a kőanyag fontosságát. Marosi hangsúlyosan említi itt a bennük található közzétani megfigyelések fontossága miatt a *Lapidarium Hungaricum* (egyébként sok esetben szintén Lővei által szerkesztett) kötetét. Kizárólag egy rangos szobrászati nyersanyaggal, mégpedig nagyrészt annak 15. századi bányászatával, szállításával foglalkozik – csupán a kortárs források adatait használva fel – *Pattantyús Manga: A carrarai márvány. Egy szobrászati nyersanyagról a reneszánsz források tükrében.* In: Interdiszciplinaritás... (l. fentebb, 181–193.)

² Erre már előzőleg is volt példa. Székely Miklós: Nemzet, ipar, művészet. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2017.

³ Lővei Pál: A kőfaragás gazdaságtörténete felé: kőfaragványok és kőanyagok piac- és bányakörzetei a középkori Magyarországon. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2018, 269–304.

⁴ III. Kázmér síremlékén az osztrák komponenszt domborítja ki Piotr Skubiszewski: Grabmal Königs Kasimirs III. des Grossen. († 1370). Wiener Werkstatt, tätig in Krakau (?), kurz nach 1370. In: Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Herausgegeben von Anton Legner. Köln 1978, 2., 481–482. Vele ellentétben a magyar vonatkozásokat tartja fontosnak Agnieszka Rożnowska-Sadraei: The Tomb of Kazimir the Great in the Wawel Cathedral of Cracow. Acta Historiae Artium 42. 2001, 83–115; Uő: Art, Death and Legitimacy. The Commission and Artistic Provenance of the Tomb of Kazimir the Great in Cracow Cathedral. In: Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gądomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Ed. Wojciech Bałus – Wojciech Walanus – Marek Walczak. Kraków 2007, I., 363–373. Egy újabb írás elvileg elhatárolja magát a stílus vizsgálatától, és csak a mellék-

alakok kilétének Skubiszewski által hiányolt kiderítésével foglalkozik: Marek Walczak: The Figures on the Sides of the Tomb-Chest of King Casimir the Great. A Reassessment of the Iconography of the Polish Kingdom. British Archaeological Association Conference Transactions 37. 2014, 48–75.

⁵ Lővei Pál: „Mint egy halott a kriptá mélyiről.” A halál és Clairvaux-i Bernát Selmebányán a 16. század elején. Ars Hungarica 42. 2016, 353–368.

⁶ A Nyugat-Dunántúlon található, nem ennyire lapos keresztelődmedencékről, azok ausztriai származásáról részletesebben Lővei Pál: Hol a határ? Salzburg–Passau–Bécs és Esztergom–Buda vörösmárvány piackörzeteinek találkozása a középkori Magyar Királyság nyugati határsávjában. In: Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2019, 303–351, konkrétan a keresztelődmedencékről: 318–321.

⁷ A Dunántúl egy részének 19–20. századi kőfaragókról és piackörzeteiről már megjelentetett egy tanulmányt. Lővei Pál: Kőfaragók és piackörzeteik a Balatontól északra a 19. században és a 20. század első felében. In: Romantikus kastély. Tanulmányok Komarik Dénes tiszteletére. Szerk. Vadas Ferenc. Hild–Ybl Alapítvány, Budapest 2004, 135–149.

⁸ Heraldikai érdeklődésének bizonyítéka számos, címerekkel, illetőleg pecsétekkel kapcsolatos tanulmánya. Lővei Pál – Engel Pál: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. Művészettörténeti Értesítő 32. 1983, 1–7; Lővei Pál: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. Művészettörténeti Értesítő 40. 1991, 49–67; esetleg: Engel Pál – Lővei Pál: Sokpecsés oklevelek 1323-ból és 1328-ból. In: Tanulmányok Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Szerk. Bardoly István – László Csaba. Budapest 1998, 133–148; Lővei Pál: Bárói pecsétek. In: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. Esztergom 2000, 78–113; Lővei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor – Ráczy György. Budapest–Piliscsaba 2009, 149–182;

- Lővei Pál*: Sokpecsétetes oklevelek a 14–15. századi Magyarországon. *Ars Hungarica* 39. 2013, 137–144; *Lővei Pál – Takács Imre*: Egy 1358. évi dubrovniki sokpecsétetes oklevél pecsétjei. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II. Szerk.* Budapest–Debrecen 2014, I., 131–145.

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)